

ISSN 1563-0223
Индекс 75878; 25878

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҮЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАБАРШЫ

Филология сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия филологическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

EURASIAN JOURNAL

of Philology: Science and Education

№1 (169)

Алматы
«Қазақ университеті»
2018

KazNU Science · КазҰУ Фылмы · Наука КазНУ

ХАБАРШЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ № 1 (169)

ISSN 1563-0223
Индекс 75878; 25878

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық көлісім министрлігінде тіркелген

Күнделік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Зуева Н.Ю. – ф. г. к., доценті (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Әбдіманұлы Ә. – ф. г. д., профессор (ғылыми редактор)
(Қазақстан)

Күркебаев Қ.К. – ф. г. к., доцент (ғылыми редактордың орынбасары) (Қазақстан)

Таева Р.М. – ф. г. к., профессор м.а. (редактордың комекшісі) (Қазақстан)

Туманова А.Б. – ф. г. д., профессор (редактордың комекшісі) (Қазақстан)

Алимтаева Л.Т. – ф. г. к., доцент м.а. (редактордың комекшісі) (Қазақстан)

Дарибаев С.Д. – ф. г. к., доцент (Қазақстан)

Джолдасбекова Б.Ү. – ф. г. д., профессор, YFA корреспондент-мүшесі (Қазақстан)

Донна Орвин – ф. г. д., профессор, Торонто университеті (Канада)

Евдокимова С. – PhD, acc. профессор, Браун университеті (АҚШ)

Жаң Жин Жин – ф. г. д., профессор, Пекин үлттық орталық университеті (Қытай)

Карағойшиева Да.А. – ф. г. к., PhD, доцент (Қазақстан)

Кибальник С.А. – ф. г. д., профессор, Орыс әдебиеті институты (Ресей)

Мадиева Г.Б. – ф. г. д., профессор (Қазақстан)

Морхье Пост – PhD, acc. профессор, Берген университеті (Норвегия)

Насие Йылдыз – ф. г. д., профессор, Гази университеті (Түркія)

Риверс Уильям П. – ф. г. д., профессор, Үлттық кеңес және тілдерді дамыту жөніндегі халықаралық оқыту (АҚШ)

Салқынбай А.Б. – ф. г. д., профессор (Қазақстан)

Сэт А. Або – PhD, acc. профессор, Лейкхед университеті (Канада)

Сулейменова Э.Д. – ф. г. д., профессор (Қазақстан)

Темірболат А.Б. – ф. г. д., профессор (Қазақстан)

Кенжеқанова Қ.К. – PhD, техникалық редактор (Қазақстан)

Ғылыми басылымдар болімінің басшысы

Гульмира Шаккозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева, Агила Хасанғызы

Компьютерде беттеген

Айғул Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Керімқұл Айдана

Телефон: +7(727)377-34-11

E-mail: Aidana.Kerimkul@kaznu.kz

ИБ №

Басыу 20.03.2017 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Колемі 0 б.т. Офсетті қағаз. Сандақ басылыс.

Тапсырыс № 0. Тарапымы 500 дана. Бағасы көлісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ үлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2018

Әлкебаева Д.А.¹, Мұхаметкерім М.М.²,

әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университетінің ¹профессоры, ф. ғ. д., ² курс магистранты,
Казақстан, Алматы к., e-mail: alkebaeva@mail.ru, mmmuhamedkerim@mail.ru

**ӘЛ-ФАРАБИ ЕҢБЕКТЕРІН
ПРАГМАСТИЛИСТИКАЛЫҚ АСПЕКТІДЕҢ
ЗЕРТТЕУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРИ**

Мақалада әл-Фараби еңбектерінің pragmatikaлық ерекшеліктері, «тұлға» терминін автор қолданысындағы маңызы талданған. Әл-Фараби еңбектері сан түрлі ғылым салаларында, астрономия, физика, әдебиеттану, география және т.б. кеңінен зерттелгенімен, тілдік ерекшелігі мен стиль тұрғысынан тым аз қарастырылған. Автор қолданған сөздер мен сез тіркестерінің сол кезеңдегі маңызы мен бүгінгі қунғі қолданысы, автордың стиль таңдау ерекшелігі pragmatikaлық аспектті тұрғысынан зерттеледі. Автордың идеясы мен шығарманың негізгі ойын анықтауда басты факторлардың бірі – стиль. Автор әр стильдің өзіне тән ерекшеліктерін қалай пайдаланған, pragmatikaлық әдіс-тәсілдер мен категорияларды саралған ерекшеліктерін түрлі ғалымдардың пікіріне сүйене отырып дәлелденеді. Pragmatikaлық ерекшеліктерінде әл-Фараби трактаттарынан түрлі мысалдар көлтіріліп, қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: pragmatika, трактат, категория, pragmatikaлық аспект, автор, ерекшелік, стиль.

Alkebaeva D.A.¹, Mukhametkerim M.M.²,

¹professor, doctor of philological science, ² master student 2 courses
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: alkebaeva@mail.ru, mmmuhamedkerim@mail.ru

The problems of studying the works of Al-Farabi from the pragmatic aspect

The article considers pragmatic features of Al-Farabi's works and the meaning of the term «personal-
ity» in the use of the author. Although Al-Farabi's works are widely used in various fields of science such
as astronomy, physics, literary criticism, geography, etc., they are not sufficiently examined with point of
view of language features and style. The significance of the words and phrases used by the author at that
time, and the current use of the author, the specific character of the author's style choice are studied from
the point of view of a pragmatic aspect. One of the main factors in the idea of the author and the main
idea of the work is style. The peculiarities of differentiation of pragmatic methods and categories used
by the author are proved based on the opinions of various scientists. Various examples from al-Farabi's
treatises on pragmilstilistic features were presented and a conclusion was drawn.

Key words: pragmatics, treatise, category, pragmilstilistic aspect, author, feature, style.

Алкебаева Д.А.¹, Мұхаметкерім М.М.²,

¹д. ф. н., профессор, ²магистрант 2 курса
Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, Алматы,
e-mail: alkebaeva@mail.ru, mmmuhamedkerim@mail.ru

Проблемы изучения произведений Аль-Фараби с прагматического аспекта

В статье рассматриваются прагматические особенности работ Аль-Фараби и смысл термина «личность» в использовании автора. Хотя работы Аль-Фараби широко используются в различных областях науки, таких как астрономия, физика, литературоведение, география и т. д. но они недостаточно рассмотрены с точки зрения языковой особенности и стиля. Значимость

слов и фраз, используемых автором в то время, и текущее использование автора, специфика выбора стиля автора изучаются с точки зрения прагматического аспекта. Одним из главных факторов в идее автора и главной идеей работы является стиль. Особенности дифференциации прагматических методов и категорий, используемые автором, доказываются основываясь на мнениях различных ученых. Были представлены различные примеры из трактатов аль-Фараби на прагматистические особенности и был сделан вывод.

Ключевые слова: прагматика, трактат, категория, прагматистический аспект, автор, особенность , стиль

Кіріспе

Әл-Фараби шығармалары сан салалы аспектіден, атап айтар болсақ, философиялық, әлеуметтік, этикалық, әдеби, поэтикалық және т.б қырларынан қаралып. Жоғарыда аты аталған ғалымдар шама шарқынша зерттеуге тырысты. Ол зерттеулер белгілі бір межеге жетіп, бүгінде әрқайсысы өз саласында озық нәтиже көрсетіп отыр. Ал тіл білімі мәселесіне келер болсақ, М. Салқынбаев пен А. Әбдірасылқызының зерттеулерінде образдылығы мен поэтикасына тоқталып, барынша кең ашуға тырысқан. Ал, нақты әл-Фараби еңбектерінің прагматикасы мен стиль мәселесінде жарық көрген еңбектер бүгіндегі жоқтың касы.

Прагматика – грек сөзі, «іс-әрекет» деген мағынаны білдіреді. Сөйлеу актілерін оқып-үретудің және оның жүзеге асыру шарттарын қарастырады. Бұл XX ғасырдың 30-жылдары семиотиканың негізін салушы Ч. Морристің берген анықтамасы (*Til bilimi terminderinintusindirme sozdigi*, 2005: 257). Прагматика термині лингвистикалық қолданысқа нақты енгенимен, оның мағынасы мен қолданысы әрқиыл болып отыр. Т.В. Булыгина «Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики» еңбегінде: «Прагматика является одним из тех слов, которые создают впечатление, что их содержание определенно, хотя это не соответствует практике их употребления. На самом деле прагматика представляет собой область лингвистических исследований без каких либо четких границ. Прагматика как аспект изучения вообще пронизывает все уровни языка», – деген пікір айттылады (*Artuunova, Paducheva, 1985: 333*). Яғни, прагматика сөзінің аясы кең, оған лингвистика саласының зерттелімдерінде шек жок. Прагматика зерттелім аспектісі ретінде барлық тілдік деңгейде қарастырылатындығын айта отырып, прагматиканың қазіргі жағдайын: «представляет собой междисциплинарную проблемную область, в которой «задействованы» практически все лингвистические, многие лингвофилософские, социологические, психологиче-

ские, этнографические и некоторые кибернетические (связанные с созданием искусственного интеллекта) направления. Интерес к прагматике во многом определяется тем, что в ее рамках обеспечивается возможность проведения содержательного диалога между представителями различных областей знаний» (Bulygina, 1985: 13) – деп түсіндіреді. Қазіргі жағдайда прагматика пәнаралық мәселе аймағын да қарастырады, соның ішіне барлық лингвистикалық, лингвофилософиялық, социологиялық, психологиялық, этнографиялық бағыттар да кіреді. Прагматиканың қызықтыратын жағы, көбіне оның аясында түрлі білім саласының өкілдері арасында мағыналы диалогтың жүзу мүмкіндігі туады. Прагматикада әртүрлі бағыттың контексттік семантиканың, сөйлеу акттің теориясы, мәтін лингвистикасы, референция теориясы және тағы басқалардың қарастыратын мұддесі бірігеді. Тіпті оның шекарасының кеңеюі сондай, ол стилистика, социолингвистика сияқты т.б. өзіндік тарихы бар салаларға да кіреді.

Прагматика коммуникативтік қызметке әсер ететін тілдің қолданылуын зерттейтін бағыттарда қарастырылады. Семиотиканың негізін қалаушы Ч. Моррис прагматиканы тілдік таңба мен оны қолданушысының арасындағы қарым-қатынасты зерттейді деп анықтайды (*Yazykavaya deyatel'nost'* в аспекте lingvisticheskoi pragmatiki, 1984: 3). Ч. Морристің көзқарасын лингвистикалық түрғыдан әрі қарай тілші ғалымдар жан-жақты дамытады.

Демек, прагматика – автордың мақсатқа жету жолындағы қолданылған іс-әрекеттері мен тілдік бірліктерінің жиынтығын зерттейтін ғылым. Прагматика өз ішінде бірнеше салаларға бөлініп қарастырылады. Прагматика автор мен оқырманның арасындағы байланысты қарастырады, жоғарыда келтіріп кеткеніміздей прагматика – сөйлеу актісі кезінде жүзеге асады. «Коммуникацияның негізгі формасы – дискурс пен мәтін. Дискурс болу үшін оған төмендегідей шарттар тән:

– Қарым-қатынас ситуациясының жүйелі баяндалуы;

- Дискурс түрлері;
- Сөйлеу актісіне қатысқан коммуниканттардың тілдік бірліктерінің таңдал алынуы және т.б.) (Alkebaeva, 2005: 20-21).

Осы сынды қағидаттарға жауап бермейінше, біз берілген сөйлемдер, үзінділер мен мәтіндерді дискурсқа жатқыза алмаймыз. Сол себепті біз қарастыргалы отырған әл-Фараби еңбектері, коммуникацияның екінші түрі – мәтін.

Эксперимент

Мәтін – когнитивті-функционалдық сөз әрекетінің жазбаша түрі. Автор мәтінді қалың көпшілікке арнал бағыттайты, онымен өзі еш қарым-қатынасқа түспейді. «Мәтінде автор оқырманға айтартықтай көңіл бөлмейді, оған өзінің ойлау образы мен стилін бере отырып, оқырманға әсер етуге ұмтылыс жасайды» (Alkebaeva, 2005: 22). Сөзіміз дәлелді болу үшін әл-Фараби еңбектерінен мысал келтіре кетейік.

«Дене сияқты жанда да өзіне тән денсаулығы және науқасы болады. Жанның саулығы сол, оның өзінің және оның бөлшектерінің жайы жақсы болуының әсерінен әрдайым ізгі қылыштар көрсетіледі, иғілкті істер істеледі және тамаша әрекеттер орындалады. Ал жанның науқастығы сол, оның өзінің және оның бөлшектерінің жайы нашар хәлде болуының әсерінен әрдайым жаман қылыштар көрсетіледі, азғындық істер істеледі және соракы әрекеттер жүзеге асады» (Al-Farabi, 1975: 187-188).

«Душе, как и телу, присущи здоровье и болезнь. Здоровье души заключается в том что состояния ее самой и ее частей бывают такими, благодаря которым совершаются всегда благие поступки, добрые дела и прекрасные действия...» (Al-Farabi, 1994: 266).

Енді осындағы жан мен дene үғымдарына аз түсінік бере кетсек. Адам ең алғаш ана жатырында пайда болған күннен бастап, жүз жиырма күн өткенде денеге жан беріледі. Сол күннен бастап, бұл өмірдегі соңғы демінді алғанша жан мен тән бірлесіп ғұмыр кешеді. Адамның бұл өмірге келгендегі мақсаты – аманат етіп берілген жанды мейлінше таза ұстап, мәңгі тұрағына қайтару. Әл-Фараби айтып отырған жан мен дene үғымындағы із қасиеттердің көрініс табуы, ігі істерді жүзеге асыру да осы жан мен тәннің бірлескен тазалығында. Демек, біз тәнімізді күнделікті таза ұстаганымыз секілді жан тазалығына да аса мән беруіміз керек. Науқастансақ дәрігерге көрінеміз, қолдан келген амал-шаралардың барлығын жасап, ем тапқанша

жанымызды қоярға жер таппайтынымыз ақиқат, бұл негізінен осы өмірдегі жанның уақытша тұрағы денеге жасалған қамқорлық екенін ескерсек, мәңгі өлмейтін жанымызға ерекше назар аударып, ауруының шипасын күн-тұн демей іздеуіміз қажет. Автордың жан тазалығы мен саулығы, науқастығы туралы айтқанда осы дүниелерді мензеген.

Жоғарыда келтірлген үзінділер әл-Фарабидің «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері» атты енбегінен алынды. Мәтін – аударма, қазақ және орыс тілдеріндегі нұсқасы. Араб тілінен аударғандар: Қ. Сагындықов, М. Жанғалин, М. Ишмұхамедов. Ал орыс тіліндегі нұсқасын көрнекті арабист ғалым М.С.Бурабаев аударған. Аталған ғалымдар араб тілін жетік менгерген ғалымдар. Айтқым келгені, келтірлген үзінділер бір-біріне сай келіп түр, тілті, сөзбе-сөздеуге де келеді.

Бұл – мәтін. Жоғарыда атап өткен автор мен оқырман арасындағы қарым-қатынасқа аса мән берілмегенімен, автор өзіне тән стильді көрсетіп, мақсатын айқындаған отыр. Демек, сөз әрекетке айналып, зерттеуді қажет етіп түр. Оқырманға әсер ету, жақсы жаққа қарай өзгеру, жанның ауруы, ігі істер мен сорақы әрекеттердің пайда болуының түп негізін көрсеті арқылы автор сол ауруды емдейтін – мемлекеттік қайраткер екенін де баяндайды.

«Прагматистика – жоғары қабілетті тұлға сөз шыгармашылығын, тілдің сөйлесім тәжірибесін социум өмірінің зандарымен байланыстыра отырып, адамның әлемді қабылдау әрекшеліктерінің когнитивтік базасын, ұлттық мәдени стереотипі және дәстүрін стилистикалық амал-тәсілдер арқылы үйретуді қарастырады» – деп анықтама береді көрнекті тіл білімінің ғалымы Д. Әлкебаева (Alkebaeva, 2005: 24). Әл-Фараби еңбектерін осы тұрғыдан қарастырып, тілдік бірліктеріне тоқталуды сөзсіз қажет етеді. Жан-жақты, теренірек тіл білімі саласы бойынша қарастыру үшін ең алдымен Фараби еңбектерінің стиліне назар аударалық.

Тіл ғылыминың басқа ғылым салалары сияқты стилистика ғылыминың да өзіне тән категориялары бар. Стилистикалық категориялар стильдік белгілерден шығады. Функционалдық стильдердің өздеріне лайықты стильдік әрекшеліктері болады. Публицистикалық стильге обrazдылық тән, ғылыми стильтеге жалпы қорытындылар мен дерексіздік, реңми стильтеге нақтылық, көркем әдебиетте сөз көркемдігі мен ой көркемдігі. Әл-Фараби еңбектерінің дені публицистикалық стильтеде жазылған. Мыса-

лы: «Бақыт жолын сілтеу», «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері», «Қайрыымды қала түрғындары», «Азаматтық саясат», «Интеллекттің мәні туралы» және т.б. Бір бөліміне ғылыми стиль тән: «Әріптер кітабы», «Математика», «Арифметика», «Геометрия», «Оптика», «Метафизика» және Аристотель еңбектеріне түсіндірме жасаған бірнеше трактатын осы санатқа жатқызуға болады.

Стилистикалық категориялардың қатарына бағалау категориясы, акценттік категория, гипотезиялық категория, диалогтік категория, «автор бейнесі», мәтін категориясы т.б. жатады. «Акценттік категория (баса көңіл аударатын) – тілдік бірліктердің мағыналық жақтан көңіл аударуын қажет етеді, адресат автордың көзқарасына көз жеткізу сенімділігін көрсетеді, адресант өзінің басты мәтіндік мәліметінің ақиқатына тыңдаушының көзін жеткізеді (Alkebaeva, 2005: 32). Демек, автор өзінің көзқарасының нақтылы дұрыс екеніне сенімділігі арқылы, тыңдаушыны сендіріп қана қоймай, акцент түсірген сөздің шын мәніндегі мағынасын мойындалады. Мысалы: «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын мақсат, өйткені ол белгісіз бір жетілу болып табылады. Мұны түсіндіріп жату (артық) сөзді қажет етпейді, өйткені бұл – мейлінше белгілі (нәрсе).

Жетілшілкітің кез келгені адам талпынатын мақсат, өйткені жетілу дегеннің өзі бір игілік және оның өзі, күмән жок, адамның қалауы» (Al-Farabi, 1975: 3).

Бұл көлтірілген үзіндіге назар аударсақ, пікір – әл-Фарабидікі. Бірақ, тыңдарман немесе оқырман еріксіз келісіп, дананың сөзінің растығына күмән келтірместей етіп сендіреді. Акцентті «бақыт» терминіне түсіру арқылы, адамның кез келгенінде болатын мақсат, қалау сынды қажеттіліктермен байланыстыра отырып, бақыт сөзін игілікке пайдаланып тұр. Бақытқа жету үшін ең алдымен керегі мақсат пен қалау, игілікке ұмтылу деп сендіріп, трактатың қалға бөлімдерінде мінездүлік, әдет, үнемдеу, арождан, тапқырлық, достық және т.б. бірнеше категорияларды ең бірінші айтып кеткен игілікке жатқызады. Демек, бір сөзben айтқанда бақытты болудың жолы – игілікке ұмтылу.

Әл-Фарабидің «Мемлекет билеушісінің нақыл сөздері» трактатында поэтикалық шығармалардың түрлері талданады. «Барлық поэтикалық туындылар кез келген бір затты (немесе құбылысты) санада айқын елестету үшін жазылады» деген кіріспе сөзінен ғалымның поэтикалық шығармадағы образдылық мәселесін бірінші кезекке қойып отырганы анғарылады.

Фараби поэтикалық туындылардың алты түрі бар екенін айта келіп, олардың үшеуін – мақтауға тұрарлық, қалған үшеуін құптауға жатпайтын түр деп бөледі. Алғашқы үш түр парасат күшін жетілдіру, санада биік идеалдар қалыптастыру, адамның рухани сапалық қасиеттерін жақсарту, шектен шығуға бейім мінездерді тепе-тәндікке келтіру, барлық қабілет-қасиеттерді ізгі іске бағыттау мақсатына қызмет етеді. Ал құптауға жатпайтын поэзия түрлері мақтаулы түрлерге қарама-қарсы сезім мен әсер туғызады, тепе-тәндіктен, үйлесімнен ауытқуга себеп болады. Барлық түрлердің өзіне тән әуені болады, бұл әуендер жоғарыда аталған поэтикалық шығармалардың түрлері тәрізді жіктеледі.

Ғалымның бұл тұжырымдарынан көркем туындының, образ жасаудың барлық мән-магынасы – діттелгендей эстетикалық әсер туғызы, сол арқылы тыңдаушының (немесе оқырманның) сана-сезімін серпілтіп, ізгі мақсатқа бұру, адам рухын жетілдіріп, кемелдендіруге қызмет ету деп есептейтінің анғарылады. Әдебиеттің идеялық-эстетикалық ролін, қоғам өміріндегі маңызын шағын талдауда Фараби осылайша ашып көрсетеді.

Акценттік категориясы тек публицистикалық стильге тән деуге болмайды, себебі, ғылыми стильде де, көркем әдебиет стилінде де акценттік кездеседі. Ғылыми стильде акценттік категорияның арқасында «экспрессивті мазмұндау» деп аталағын стильдік белгілермен келетін синтаксистік категориялар болатындығы белгілі болып отыр. Осындай ғылыми анықтамалар адамға ерекше әсер етпей қоймайды. Мысалы: «Риторикалық пайымдаулар – адамды қандай пікірге болсын сендіре алатын, ал оның ақыл-парасатты – оған не айтса, соған қанағат тұтатын пайымдаулар» (Al-Farabi, 1975: 145). Бұл жерде автор «пайымдау» сөзіне акцент түсіру арқылы «риторика» терминін ашып көрсетіп отыр. Әдебиеттану немесе философия саласындағы ғалымдардың түсінігіне айрықша әсер етіп, «риторика» теминің нақты әрі түсінікті түрде жеткізген.

Әл-Фараби еңбектерінің басым көшілігінде ғылыми анықтамалар негізінен акценттік категория мен мәтіндік категорияға негізделеді. Яғни, гипотезиялық категорияларды барынша қолданбауға тырысады. Ойын нақты және дәлелді түрде жеткізе отырып, оқырман санасына әсер еттерліктер жазады. Оған бірнеше мысалдар көлтіруге болады.

«Бірінші Тұлға – барлық жан біткеннің өмір сүрунің бастапқы себебі. Жалғыз сол ғана

кемшіліктен ада: басқа жан біткеннің бәрінде – Одан басқасында – ең болмағанда бір кемшілік немес бірнеше (кемшілік) бар» (Al-Farabi, 2007:42). Бұл жерде ғалым Құдай Тағаланың өзіне анықтама беріп отыр. Ал, дін ғалымдары Құдай Тағалаға анықтама беруде, гипотезалық категорияны ұстанады. Бұл жерде әл-Фараби адамдардың жоғарыда келтірілген иғілікке қарай ұмтылуының шегі осыған дейін, бірақ жетпейді. Демек, адамдардың барлығы да бірінші тұлғаға қарай ұмтылыстық танытқанда бақытка жетеді. «Қарапайым қала тұрғындары» трактаты мен «Бақыт жолын сілтеу» трактаттары осы кемелікке жету мәселелерін қарастырады.

Нәтиже мен талқы

Экспериментте нәтижелерін қорытындылай келе біз мынадай тұжырымдамалар жасай аламыз:

1) Тұпнұсқа мен аударма мәтіннің арасында стиЛЬ мен мағына тұрғысынан алғанда аса үлкен өзгеріске ұшырамайды. Автордың стилі мен айтатын ойының негізгі желісі толық сақталады;

2) Автор трактаттарында шығарманың прагматистикалық аспектілерін нақтылайтын түрлі әдістер мен категорияларды пайдаланған;

3) «Тұлға» терминің мағынасын ашып, сонында пайдалануда автор акценттік категориясын тімді қолданған. Енді осы және өзге де жайттарды көнінен талқылап көрсек.

Акцент жоғарыдағы мәтінде «Тұлға» сөзіне түсіп тұр. «Тұлға» термині «1. Адам мен жанжануардың дене бітімі, пішіні, сырт бейнесі. 2. Тірек, сүйеніш, қамқор, қорған» (Qazaq tiliningtusindirme sozdigi, 2008: 792) түсіндірме сөздіктегі мағынасы осындай. Әл-Фарабидің бірінші мағынады қолданбағаны белгілі, екінші сүйеніш, тірек мағынасында қолданды деу де күмәнді. Демек, акцент түсіп тұрған тұлға терминің үшінші бір мағынасы шығады. Жаңы бар, бірақ бет, пішін сынды физикалық бейнеден, қажеттіліктерден ада нәрсе. Фарағи қолданған «тұлға» термині бүгінгі күнде өмірдің сан алуан саласында, атап айттар болсақ, әдебиет пен мәдениетте, биология, зан, экономика, педагогика, психология салаларында да жиі қолданылып, әлеуметтік, саяси маңызын артырып келеді. осы тұрғыдан бірнеше мысалдар келтіре кетсек: «Белгілі бір елдің танымал адамы, қоғамға еңбекі сіңген қайраткер, айтулы азамат. Кезеңде өмір сүрген аты белгілі адамдар, әрине көптеген әсірелеу, қарсы қазактың бас бостандығы үшін күрескен кездегі тұлғалары жырланады» (Х. Досмұхамедұлы) (Qazaq adebi-

tiliningsozdigi, 2011: 417). Осы түсіндірме сздікте басты тұлға терминіне мынадай түсініктеме берген: «Басты тұлға – негізгі құш, таяныш», ал, Жүйелі зерттеулер институты ұсынған «Саяси түсіндірме сөздігінде» тұлғаға былай түсініктеме жасаған: «Тұлға – философиялық, теологиялық және психологиялық ұғым. Грек әдебиетінде «просопон»(жеке тұлға, персона) сөзі «индивид» және «адам» сөздерінің синонимі ретінде қолданылады. Көбіне тұлға адамға биологиялық тәжірибеден тыс жатқан, ақыл-санамен түсініп білуге болмайды дейтін жағдайларды сипаттауда қолданылады» (Sayasi tusindirme sozdik, 2007: 556). Бұл жерден байқаганымыздай тұлға терминің ауқымы едәуір кең екендігін көрсетеді. Фарабидің тұлға терминін қолданудағы мақсатын біз жоғарыда атап өттік Күнделікті өмірге етене араласып кеткен салалардың бірі заң саласы болса, бұл салада да терминнің атқаратын рөлі маңызды. «Жеке тұлға – құқықтық қатынастарда субъективтік құқықтар мен заңды міндеттердің сақтаушысы болып көрінетін жеке адам (Qazaq tili terminderiningsalalyk gulymi tusindirme sozdigi: Pedagogika Jane psihologiya, 2002: 103). Заңды тұлға – иелігінде өзінің меншігі, басқаруында шаруашылығы немесе оралымды атқарылатын оңашаланған мүліктері болатын және сол мүліктеріне негізделген міндеттемелері туындаштын, олар арқылы мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтары болатын, бұл құқықтарын өз атына ала алатын, жүзеге де асыратын, сол міндеттемелері бойынша құқықтарын пайдаланып, сotta талапкер дәне жауапкерде бола алатын үйім» (Qazaq tili terminderining salalyk gulymi tusindirme sozdigi: Pedagogika Jane psihologiya, 2002: 116). Анықтамалардан көріп отырғанымыздай тұлға сөзінің тек жеке адам емес, үйімға қатысты қолданылады еken. Психологияды «тұлға» терминінің түсіндірмесін: «Тұлға – дербес әрекет ететін, субъект ретіндегі нақты жеке адам болмысының қайталанбас, ерекше әдісі, адамның қоғамдық өмірінің дара нысаны. Тұлға әлеуметтік тіршілік ету әдісі жағынан дара болады, оның өзіндік дүниесі ерекше өмір жолын белгілейді және ол мазмұны жағынан әлеуметтік жағдайлармен анықталады» деп көрсеткен (Qazaq tili terminderining salalyk gulymi tusindirme sozdigi: Zangtanu, 2002: 217). Сонымен қатар, «тұлға дүниетанымы, тұлға статусы, тұлға көзқарасы, тұлға педагогикасы, тұлға бағыттылығы, т.б. бірнеше мағынасын ашып, тұлғаға сан тұрлі талдаулар жасап берген. Медицинада: «Тұлға – адам денесінің тыныштық және қимыл-қозғалыс кезіндегі қалыпты жағ-

дайы. Тұлға адамның сәбі кезінен бастап, бүкіл өсіп-жетілу және тәрбие алу барысында қалыптасады» (Qazaqstan. Ultyq enciklopedia, 2006: 456) – деп анықтайды. Осында көлтірілген бірнеше мысалдарда Фараби қолданған «Бірінші Тұлға» терминін ешқандай жерден ұшыраспады. Бұл Фарабидің өзіне ғана тән прагматикалық ерекшелігі. Акцентті «Тұлға» терминіне түсіріп, оны «Күдай Тағаланың» сипаттарын ашуда қолдануы, автордың прагматика ілімін терең менгерендігінің көрінісі деп айтуға әбден болады. 150-160-қа тарта трактат жазған, өмірдің түгелге дуық салаларын қамтыған Фарабидің бұл анықтамаларды білгені бізге анық белгілі, ал автор бұл анықтамалардан тыс, соны мағына беріп отыр.

Осы секілді нақты анықтамасын тек өзінің контекстінде ғана ұғына алатын, тәспір жасағанда қындыққа соғатын мәселелер әл-Фараби еңбектерінде көпtek кездеседі. Енді біз сөз етіп отырған акценттік категориясы мен мағынасын тек Фараби мәтінінде ғана түсіне алатын анықтамаларға тоқталсақ.

«Ол материя емес және Онда қандай да болсын материя жоқ, сондыктан Ол өзінің паркы жағынан – актуальды интеллект. Өйткені, интеллект формасын сақтайдын және актуальды пайымдайтын нәрсе біткеннің бәрі материя болады. Дәл сол сияқты, заттың өмір сүруіне материяның қатысы болмаған күнде де, ол өзінің паркы жағынан – актуальды интеллект: Бірінші Тұлғаның тіршілігі осындай» (Al-Farabi, 2007:47).

«Универсали оған екі немесе одан да көп (зат) ұқсастық табатын қасиетке ие болатын

қандайда бір құбылыс болып табылады, ал индивид – ол екі (зат) арасындағы ұқсастықты өзінде ешқандай болдыра алмайтын құбылыс» (Al-Farabi, 2007: 191).

«Индивид» сөзін мағынасы жағынан осы күнде «жеке тұлға» деп қолданып журміз. Ол философияда да, көркем, ғылыми әдебиеттерде де солай. ал әл-Фараби анықтамасына үзілсек, «индивид» ұғымы жаңа мәнге, соны мағынаға ие болып отыр. Яғни әл-Фараби акценттік категорияны пайдалана отырып, көптеген тіркестер мен жекелеген сөздерге өзгеше бояу береді.

Корытынды

Әбу Насыр әл-Фараби шығармашылығының өсken өлкесінің дәстүрімен табиғи тамырласып жатқан кез келген қыры – ғылыми еңбектері, ақындық мұрасы мен қүйшілік өнері осы сабактастық тұрғысынан терендете зерттелуге тиіс.

Ұлы ойшыл Әбу Насыр әл-Фараби шығармашылығына қатысты шағын зерттеуімізді қорыта келе айтарымыз: Мәдени жаңару үдерісі жүріп жатқан казіргі кезеңде «өркениеттер арақатынасында төңкеріс болып, Шығыстың өркениеттің алтын бесігі, Европа қайта өрлеуінің негізі болғандығы мойындалып, Әл-Фараби, Ибн Сина, Ибн Халдун, Ибн Рушттардың европа философиясына қосқан үлесі баса көрсетілгенімен», Фараби еңбектерінің әлі де ашылмаған қырлары көп. Мұның бір бөлігіне жоғарыдағы талдаулар дәлел. Демек, Әбу Насыр әл-Фараби жайлы зерттеулердің арнасы келер күндерде де ортаймақ емес.

Әдебиеттер

- 1 Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі / Құраст.: F.Қалиев. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 358 б.
- 2 Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новые в зарубежной лингвистике. Вып. 16. – М., 1985. – С. 3-42.
- 3 Булыгин Т.В. О границах и содержании прагматики // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 198. – Т. 40. – №4. – С. 333-342.
- 4 Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики. – М.: ИНИОН, 1984. – 222 с.
- 5 Әлкебаева Д.А. Қазақ тілі стилистикасының прагматикасы. – Алматы: Қазақ Университеті, 2005. – 266 б.
- 6 Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 288 б.
- 7 Аль-Фараби. Избранные трактаты / Перевод с арабского. – Алматы: Ғылым, 1994. – 448 б.
- 8 Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 276 б.
- 9 Әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы. 4-Т. Әлеуметтік философия. Этика. – Астана: Лотос, 2007. – 296 б .
- 10 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Ред.басқарған: Т. Жанузаков. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
- 11 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 14-Т. / Құраст.: М. Малбаков, Қ. Есенова, Б. Хинаят және т. б. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011. – 800 б.
- 12 Саяси түсіндірме сөздік / Құраст.: Е.Саиров, Б.Әбдіғали, Т.Жабелова, Д.Әлібек. – Алматы: Дәуір, 2007. – 616 б.
- 13 Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология / Жалпы ред.басқарған: А.Құсайынов. – Алматы: Мектеп, 2002. – 256 б.

14 Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Заңтану/Жалпы ред.басқарған: А. Құсайынов. – Алматы: Мектеп, 2002. – 336 б.

15 Қазақстан. Ұлттық әнциклопедия / Бас ред.: Б.Аяған. – Алматы: Қазақ әнциклопедиясы, 2006. – 704 б.

References

- 1 Alkebaeva D.A. (2005). Qazaqtiliklististikasynynpragmatikasy. [Pragmatist style of the Kazakh language.] Almaty: QazaqUniversiteti, 266 b. (In Kazakh)
- 2 Al-Farabi. (1975) Aleumettik-etikalyqtraktattar. [Social and ethical treatises.] Almaty: Gylym, 286 b. (In Kazakh)
- 3 Al-Farabi. (1994) Izbrannyyetraktaty. [Selectedtreatises.] / Perevod s arabskogo. Almaty: Gylym, 448 s. (In Russian)
- 4 Al-Farabi. (1975) Filosofialyqtraktattar. [Philosophical treatises.] – Almaty: Gylym, 276 b. (In Kazakh)
- 5 Al-Farabi. (2007). 10 tomdyqshygarmalarjinagy. 4-T. Aleumettikfilosofia. Etika. [Social philosophy. Ethics] Astana: Lotos, 296 b. (In Kazakh)
- 6 Artynova N.D., Paducheva E.V. (1985). Istoki, problemyikategoriapragmatiki [The origins, problems and categories of pragmatics] // Novye v zarubejnoilingvistike. Vyp. 16-M., 3-42 s. (In Russian)
- 7 Bulygin T.V. (1988) O granicahisoderjaniipragmatiki [About the boundaries and content of pragmatics]// Ser. Lit. iyz. T.40. №4. Moskva: ANSSSR, 333-342 s. (In Russian)
- 8 Qazaqadebitilining sozdigi. (2011). [Dictionary of Kazakh Literary Language.] On bestomdyq. 14-T. Qurast.: M.Malbaqov, Q.Esenova, B.Hinayat Jane t.b. Almaty: Qazaqcenciklopediasy, 800 b. (In Kazakh)
- 9 Qazaqtilerminderiningsalalykgylimitusindirmesozdigi: Zangtanu.(2002). [Branch scientific explanatory dictionary of terms of the Kazakh language: Jurisprudence.] Jalpyred. baskargan: A. Qusainov. Almaty: Mektep, 336 b. (In Kazakh)
- 10 Qazaqtilerminderiningsalalykgylimitusindirmesozdigi: Pedagogika Jane psihologiya (2002). [Branch scientific explanatory dictionary of terms of the Kazakh language: Pedagogy and psychology.] Jalpyred.baskargan: A. Qusainov. Almaty: Mektep, 256 b. (In Kazakh)
- 11 Qazaqtiliningtusindirmesozdigi. (2008). [Explanatory dictionary of the Kazakh language.] Red.baskargan: T. Januzaqov. Almaty: Daik-Press, 968 b. (In Kazakh)
- 12 Qazaqstan. Ultyqenciklopedia. (2006). [Kazakhstan. National encyclopedia.] Bas red.: B.Ayagan. Almaty: Qazaqcenciklopediasy, 704 b. (In Kazakh)
- 13 Sayasitusindirmesozdik. (2007) [Socially explanatory dictionary.] Qurast.: E. Sairov, B. Abdigali, T. Jabelova, D. Alibek. Almaty: Dauir, 616 b. (In Kazakh)
- 14 Tilbilimtilderinintusindirmesozdigi. (2005). [Explanatory dictionary of terms linguistics.] Qurast.: G.Qaliev. Almaty: Sozdik-Slovare', 358 b. (In Kazakh)
- 15 Yazykavayadeyatel'nost' v aspektelingvisticheskoi pragmatiki. (1984). [Language activity in the aspect of linguistic pragmatics.] Moskva: INION, 222 s. (In Russian)

СОДЕРЖАНИЕ – МАЗМҰНЫ

1-бөлім **Раздел 1** Әдебиеттану **Литературоведение**

<i>Abaganova A.O.</i>	
Characteristic of objective and subjective time in postmodern works	4
<i>Абдулина А.Б.</i>	
Факты и их интерпретация в тексте средневекового травелога	9
<i>Бисенгали З.-F. К.</i>	
«Кылы заман» романындағы дерек және дәйек	14
<i>Джолдасбекова Б.У.</i>	
Интертексты романа Аскара Алтая «Алтайская новелла».....	23
<i>Какишева Н.Т.</i>	
Художественная биография Ураза Джандосова в дилогии «Утро и два шага в полдень» Д. Снегина	28
<i>Муминов С.О.,</i>	
Своебразие художественной антропологии в романе А.Белого «Петербург»	33
<i>Нұсипәліқызы А.</i>	
Қорқыт Ата өнегесі	38
<i>Садырова А.Т.</i>	
Қазақ ауыз әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқыту	43
<i>Khabutdinova M.M., Mashakova A.K.</i>	
Modern Tatar publicists of Kazakhstan	49
<i>Shanaev R.U.</i>	
Mythopoetics of novel by Nikolai Verevochkin “Zub mamonta” (“The Mammoth’s Tooth”)	56

2-бөлім **Раздел 2** Тіл білімі **Языкознание**

<i>Абаева Ж.С.</i>	
Изучение функционального подхода к русскому языку.....	64
<i>Amirova Zh.R.,</i>	
Occurrence and the Types of the Substantivization	70
<i>Әлкебаева Да.А., Мұхаметкерім М.М.</i>	
Әл-фараби еңбектерін прагмалистикалық аспектіден зерттеудің мәселелері	75
<i>Байтурова А.Н.</i>	
Прикладная лингвистика в рамках лингвистической науки	82
<i>Иманбердиева С.К., Егізбаева Н. Ж.</i>	
Түркі онимдерінің құрылымдық ерекшеліктері (X-XIVғғ. тарихи ескерткіштер негізінде)	87
<i>Қалыбаева Қ.С., Тымболова А.О., Алишова А.Н.</i>	
Қазақ және қырғыз тіліндеріндегі ғұрыптық лексика	96
<i>Kiunova Zh.K.</i>	
Semantic-stylistic originality slavonic words in language of modern newspapers	102
<i>Kogay E.R.</i>	
The concept of «Time» in signature worldview of Anatoliy Kim	108
<i>Күркебаев К.К.</i>	
Қазіргі қазақ тіліндегі периfram лексемалардың номинативтік сипаты	115
<i>Ли В.С.</i>	
Пропозитивность в системе категорий когнитивно-дискурсивной парадигмы знания	120
<i>Ongarbayeva M.S., Tayeva R.M., Kolesnikova T.P.</i>	
An experience of using an associative experiment in the study of the concepts of «неке» and «отбасы».....	126

3-бөлім
Тіл мен әдебиетті
оқытудың әдістемесі

Раздел 3
Методика преподавания
языка и литературы

<i>Атабаева Г.К., Ахметжанова Г.А.</i>	
Тұлғаның коммуникативті күзыреттілігі: психологиялық-педагогикалық аспектілер	132
<i>Gumarova Sh.B., Strautman L.E.</i>	
Building language communicative competence in the non-language environment	136
<i>Жұнусова Ж.К., Жандырова А.С., Альманова Д.С.</i>	
К вопросу обучения правовой информатике будущих юристов КазГЮУ	141
<i>Молдахметова С.С.</i>	
Лингводидактическая модель развития речевых способностей при изучении русского языка студентами казахского отделения	145
<i>Nurshaihova Zh.A., Zueva N.Ju., Raimbekova A.A.</i>	
Using the principles of cooperation pedagogy in teaching RAF	150
<i>Sadenova A.E., Yesbulatova. R.M.</i>	
The role of the formation of lexical competence in intercultural communication	155
<i>Salkhanova Z.Kh., Tapanova S.E.</i>	
The model of competence education in linguodidactic	159
<i>Сансызаева С.К., Сагатова С.С.</i>	
Межкультурная коммуникация в аспекте преподавания языков	168
<i>Туребекова Р.С., Хайрушиева Е.Е.</i>	
Создание модели научного текста на занятиях по русскому языку	174
<i>Tsyganova V.A.</i>	
Innovative technologies	179

4-бөлім **Раздел 4**
Аударма теориясы **Теория перевода**

<i>Abdullayeva Zh.T.</i>	
Translation adequacy of poetics of the text of the novel F.M.Dostoevsky «The Idiot»	186
<i>Пашаева П.И.</i>	
О переводе английских мифологических и религиозных фразеологизмов.....	191

CONTENTS

Section 1 Literary Criticism

<i>Abaganova A.O.</i>	
Characteristic of objective and subjective time in postmodern works	
<i>Abdulina A.,</i>	
Facts and their interpretation in the text of the medieval travelogue.....	
<i>Bisengali Z.-G. K.</i>	
Arguments and facts in the novel by M.Auezov «Qily zaman»	
<i>Dzholdasbekova B.U.,</i>	
Intertexts of the novel “The Altai Novella” by Askar Altai	
<i>Kakisheva N.T.</i>	
Artistic biography of Uraz Djandosov in the trilogy “Morning and two steps at noon” by D. Snegin	
<i>Muminov S.O.</i>	
The originality of the art of anthropology in the novel of A. Bely «Petersburg»	
<i>Nusipalikyzy A.</i>	
Korkyt Ata’s speech	
<i>Sadyrova A.T.</i>	
Comparative study of Kazakh folklore and antique literature.....	
<i>Khabutdinova M.M., Mashakova A.K.</i>	
Modern Tatar publicists of Kazakhstan	
<i>Shanaev R.U.</i>	
Mythopoetics of novel by Nikolai Verevochkin “Zub mamonta” (“The Mammoth’s Tooth”)	

Section 2 Linguistics

<i>Abayeva Zh.S.</i>	
The study of the functional approach to the Russian language	
<i>Amirova Zh.R.,</i>	
Occurrence and the Types of the Substantivization.....	
<i>Alkebaeva D.A., Mukhametkerim M.M.</i>	
The problems of studying the works of Al-Farabi from the pragmatic aspect	
<i>Baituova A.N.</i>	
Applied linguistics within the linguistic science framework.....	
<i>Imanberdiyeva S.K., Egizbaeva N.Zh.</i>	
Structural peculiarities of Turkic onyms (on the basis of historic monuments of X-XIV centuries)	
<i>Kalybaeva K.S., Tymbolova A.O., Alishova A.N.</i>	
Traditional Kazakh and Kyrgyz Vocabulary	
<i>Kiynova Zh.K.</i>	
Semantic-stylistic originality slavonic words in language of modern newspapers	
<i>Kogay E.R.</i>	
The concept of «Time» in signature worldview of Anatoliy Kim	
<i>Kurkeebayev K.K.</i>	
Nominative description of the paraphrase lexemes of the modern Kazakh language	
<i>Lee V.S.</i>	
Propositionality in the system of categories cognitive дискурсивной knowledge paradigms	
<i>Ongarbayeva M.S., Tayeva R.M., Kolesnikova T.P.</i>	
An experience of using an associative experiment in the study of the concepts of «неке» and «отбасы».....	

Section 3 Methods of teaching language and literature

- Gumarova Sh.B., Strautman L.E.*
Building language communicative competence in the non-language environment
- Zhunussova Zh.K., Zhandyrova A.S., Almanova D.S.*
To the issue of training future lawyers for informatics in KAZGUU University
- Moldakhmetova S.S.*
Linguodidactical model of development of speech abilities in the study of Russian by students of the Kazakh branch
- Nurshaihova Zh.A., Zueva N.Ju., Raimbekova A.A.*
Using the principles of cooperation pedagogy in teaching RAF
- Sadenova A.E., Yesbulatova. R.M.*
The role of the formation of lexical competence in intercultural communication
- Atabayeva G.K., Akhmetzhanova G.A.*
Communicative competes of a personality: psycological and pedagogical aspect.....
- Salkhanova Z.Kh., Tapanova S.E.*
The model of competence education in linguodidactic
- Sansyzbayeva S., Sagatova S.*
Cross-cultural communication in aspect of teaching languages
- Turebekova R.S., Khairusheva Ye.E.*
Creation of a scientific text model in Russian language classes
- Tsyganova V.A.*
Innovative technologies

Section 4 The theory of translation

- Abdullayeva Zh.T.*
Translation adequacy of poetics of the text of the novel F.M.Dostoevsky «The Idiot»
- Pashayeva P.I.*
Translation of the English mythological and religious idioms